

राष्ट्रिय कृषि-वन नीति, २०७६

१. पृष्ठभूमि

कृषि, पशुपालन र वनका क्रियाकलापहरूलाई भूमिको एउटै इकाइमा एकीकृत रूपले अभ्यास गर्ने प्रणाली नै कृषि-वन प्रणाली हो। नेपालको अर्थतन्त्रमा कृषि, पशुपालन र वन क्षेत्रले महत्वपूर्ण योगदान गरेको छ। खाली तथा बाँझो जमिन, वन्यजन्तु प्रभावित क्षेत्र तथा अन्य सीमान्तकृत भूमिको उपयोग गर्नुका साथै कृषि, पशुपालन र वन विकासका कार्यहरूलाई एकीकृत रूपमा कृषि-वन प्रणाली मार्फत सञ्चालन गर्दा प्रति इकाइ जमिनको उत्पादकत्वमा बृद्धि भई खाद्य सुरक्षा, रोजगारी, जीविकोपार्जनका अवसरहरूको सिर्जना, जैविक विविधता तथा भूमिको संरक्षण, जलवायु परिवर्तनको नकारात्मक प्रभावहरूको न्यूनीकरण र अनुकूलनमा सकारात्मक योगदान पुग्ने प्रचुर सम्भावना छ।

नेपालमा कृषि-वनको विभिन्न रूपमा संयुक्त अभ्यास गर्ने प्रणाली परम्परागत रूपमा हुंदै आएको छ। रुख संगसंगै कृषिजन्य वाली लगाउने कार्यको शुरुआत सन् १९७२ मा बारा जिल्लाको तामागढीबाट भई तराईका केही जिल्लाहरूमा विस्तारको प्रयास भएको थियो। कबुलियती वन क्षेत्रमा उपभोक्ता समुहका सदस्यहरूको जीविकोपार्जन सुधार, नीजि वन विकास, कृषि भूमिमा घाँस र डालेघाँस विकास, नीजि जग्गामा फलफूल, अन्नबाली, तरकारी र मसला बाली विकास आदिका लागि बीउ विरुवा र प्राविधिक सहयोग कृषि र वनका विभिन्न निकायहरूबाट उपलब्ध हुंदै आएको छ। प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना मार्फत केही जिल्लाहरूमा कृषि-वन विकासको व्यवस्था गरिएको छ। वन क्षेत्रको रणनीति, २०१६-२०२५ ले

सुझाएका प्रमुख कार्यक्रमहरूमा नीजि वनको व्यवस्थापन गर्ने उल्लेख गरिएको छ । यस अन्तर्गत कृषि क्षेत्र भित्र रुख प्रजातिहरूको प्रवर्द्धनका लागि सहूलियत पुर्ण ऋण, अनुदान तथा करछुटको अतिरिक्त बजारको व्यवस्था गर्ने सोच लिएको छ ।

कृषि विकास रणनीति, २०७१ ले कृषिभूमिको एकीकृत व्यवस्थापन गरी उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धि गर्न कृषि-वन प्रणालीलाई जोड दिएको छ । फलफुल लगायतको कृषि-वन विकास, विस्तार र प्रवर्द्धन गरी यसलाई आर्थिक उपार्जनको माध्यम बनाउन यस क्षेत्रमा सहूलियत ऋण उपलब्ध गराउने, प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने, जग्गाधनीको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, कृषि-वनमा आधारित उद्यमहरूको प्रवर्द्धन र विस्तार गर्ने नीतिगत व्यवस्था सहित राष्ट्रिय वन नीति, २०७५ तर्जुमा भएको छ । बिगतमा संचालित चुरे र तराईका लागि जैविक विविधता क्षेत्र कार्यक्रम, जीविकोपार्जनका लागि वन कार्यक्रम, जडिबुटी उत्पादन कार्यक्रम तथा कृषि-वन र सामुदायिक वन मार्फत जीविकोपार्जन र खाद्य सुरक्षा कार्यक्रम आदिले प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा कृषि-वन बिकासको अनुसन्धान, प्रचार प्रसार र विस्तारमा सहयोग पुर्याएका थिए । हाल निजि आवादी भित्रको कृषि क्षेत्रमा रुख प्रजातिहरू लगाई वन विकास गर्न नर्सरीमा बिरुवा उत्पादन, वितरण र प्राविधिक सेवा उपलब्ध हुंदै आएको छ ।

२. समस्या तथा चुनौतिहरू

कृषि-वन बिकासको लागि कृषिमा आश्रित परिवारहरूको न्यून भू-स्वामित्व, मझौला र साना किसानहरूको बाहुल्यता, निर्वाहमुखी खेती प्रणाली, उन्नत प्रविधिको अपर्याप्तता, प्राविधिक ज्ञानको कमी आदिले प्रशस्त समस्या सिर्जना गरेका छन् । कृषि योग्य जमिनको उपयोगमा हुने अधिक

खर्च, ज्यामीको अभाव र युवाहरूको पलायनको कारणले कृषि योग्य जमिनहरू बाँझै रहने प्रवृत्ति बढेको छ । प्रतिव्यक्ति कृषिभूमिको उपलब्धता निरन्तर घट्दै गएकोले नेपालका कृषकहरूको खाद्य तथा पोषण सुरक्षा र जीविकोपार्जनमा समेत समस्या भएको देखिन्छ । कृषि-वन प्रणालीबाट उत्पादित वस्तु र सेवाहरूको आकर्षक मूल्य सहितको बजार व्यवस्था नहुनाले यसको प्रभावकारी विस्तार भएको छैन । कृषि-वन प्रणालीको लागि स्थान विशेष उपयुक्त प्रणालीको छनौट तथा प्रणाली विशेष प्रजातिहरूको बारेमा अध्ययन अनुसन्धान र प्रचार प्रसारको कमीका अतिरिक्त आवश्यक बीउ, बिरुवा, प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग अपेक्षित रूपमा नहुनु पनि समस्याका रूपमा रहेका छन् ।

वन र संरक्षित क्षेत्रसंग जोडिएका कृषि आवादी क्षेत्रको संरक्षण, विकास र प्रबर्द्धनमा ठुलो समस्या र चुनौती सिर्जना भएका छन् । यी क्षेत्रहरूमा उपयुक्त प्रजाति सहितको कृषि-वन विकास गर्ने अवसर समेत सिर्जना भएको छ । साना कृषकहरूको जीविकोपार्जनमा सुधार, खाद्यपोषण र ईन्धन सुरक्षा चुनौतीपूर्ण छ । ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरू अझैपनि कठिन श्रम गर्न र बोझ बोक्न बाध्य छन् । गाँउमा रोजगारको सीमित अवसर भएकाले युवाहरू शहर र अन्य देशमा जान बाध्य भएका छन् । न्यून परिश्रममा आधारित कृषि-वन प्रणालीले विशेष गरी महिलाहरूको दैनिक क्रियाकलापमा सहजता ल्याइ स्वरोजगारका अवसरहरू सिर्जना गर्ने सम्भावना छ । नेपालको वनक्षेत्र बाहिर मात्र पाइने केहि रुख प्रजातिहरूको ओसारपसार र बिक्री वितरणमा हालै केहि सहजता भए पनि नीजि आवादी क्षेत्रमा उत्पादित सबै वन पैदावारहरूको स्वतन्त्र ओसारपसार र बिक्री वितरणमा अझै असहजता रहेको हुँदा कृषि भूमिमा वन प्रजातिको व्यापक रूपमा अभ्यास गर्न समस्या परेको छ ।

३. नयाँ नीतिको आवश्यकता

विभिन्न कानून, नीति र रणनीतिहरूले खेतबारीमा रुख लगाउन, काट्न र ओसारपसार गर्ने काममा अस्पष्टता सिर्जना गरेको देखिन्छ । स्पष्ट नीतिका अभावले गर्दा स्वतन्त्ररूपमा वृक्ष एवं कृषि-वनका गैह्र काष्ठ वन पैदावारहरू ओसारपसारमा समस्या भएको छ । सबै सरोकारवालाहरूको समन्वय र नीति तथा कार्यक्रमहरूको समन्वय र सहकार्य गरी देशमा व्यापक रूपमा कृषि-वन प्रवर्द्धन गर्न उपयुक्त प्रणालीको सृजना गर्न जरुरी भैसकेको छ ।, कृषि-वनक्षेत्रमा प्रभावकारी अनुसन्धान गर्न, विभिन्न पारिस्थितिकीय क्षेत्रको लागि कृषि-वनका नमुनाहरूको विकास र प्रसार गर्न, तथा यसको लागी प्राविधिक सहयोग प्रदान गरी कृषकहरूको जीविकोपार्जन सुधारका कार्यहरूलाई परिणाममुखी बनाउन नीतिगत स्पष्टता आवश्यक छ । यस्तो नीतिगत व्यवस्थाबाट गुणस्तरीय बीउ र विरुवाको उपलब्धता, विभिन्न कृषि-वन प्रणालीहरूको समुचित अभ्यास, मूल्य श्रृङ्खला र बजार सम्पर्कको विकास तथा कृषि-वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना तथा प्रवर्द्धन जस्ता कार्यहरू सहज हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । साथै कृषि-वन प्रणालीमा आबद्ध कृषकहरूमा ऋण र बिमाको उपलब्धता, रुख धितो राखेर पनि ऋण लिने व्यवस्था लगायतका कृषि-वन पद्धतिका विभिन्न सवालहरूलाई सम्बोधन गरी उल्लेखित समस्या र चुनौतिहरू प्रभावकारी रूपमा हल गर्न समेत कृषि-वन नीतिको आवश्यकता रहेको छ ।

४. दूरदृष्टि

कृषि-वन प्रणालीको विकास, विस्तार र व्यावसायिकरण गरी राष्ट्रिय समृद्धिमा योगदान पुर्याउने ।

५. उद्देश्यहरू

यो नीतिका उद्देश्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :-

- ५.१ भूमिको उत्पादकत्व वृद्धि र बहुगुणात्मक उपयोग गरी कृषि, पशु तथा वनजन्य पैदावारहरूको उत्पादन बढाउने,
- ५.२ वन माथिको चाप कम गरी वातावरण तथा जैविक विविधता संरक्षण, माटोको गुणस्तरीयता कायम र जलवायु उत्थानशील पर्यावरण प्रणाली विकास गर्ने,
- ५.३ कृषि-वनको सघन रूपमा प्रबर्द्धन गरी स्थानीय समुदायको खाद्य सुरक्षाका साथै जीविकोपार्जन, रोजगारी र आयआर्जनका अवसरहरू सिर्जना गर्ने,
- ५.४ कृषि-वनमा लगानीका अवसरहरू जुटाई व्यावसायिकरण मार्फत अर्थतन्त्रमा योगदान पुर्याउने,
- ५.५ कृषि-वन विषयमा अध्ययन, अनुसन्धान र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।

६. नीति र रणनीतिहरू

उल्लेखित लक्ष्य र उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नको लागि देहायका नीति तथा रणनीतिहरू अबलम्बन गरिनेछन् :-

- ६.१ कृषि-वन प्रणालीको ब्यावसायिक र सामूहिक खेती प्रणालीलाई प्राथमिकता र प्रोत्साहन गरिनेछ ।

- ६.१.१ प्राकृतिक वनजंगल नभएका वा कम भएका स्थानीयतहहरूमा कृषि-वन प्रणालीको विकास, विस्तार र प्रवर्द्धनका लागि विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछन् ।
- ६.१.२ कृषि-वन प्रणालीको विकास, विस्तार र ब्यावसायिकरण गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका साथै निजी, सामुदायिक र सहकारी क्षेत्रलाई समेत परिचालन गरिनेछ ।
- ६.१.३ कृषि-वन ब्यावसायिकरणमा निजी एवं सहकारी क्षेत्रलाई आर्कषित गरिनेछ ।
- ६.१.४ ब्यावसायिक र सामूहिक कृषि-वन प्रणालीको लागि आवश्यक बाटो, सिंचाई, औजार, उपकरण, प्रविधि लगायतका सुविधाहरू उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ६.१.५ कृषि-वन प्रणालीबाट उत्पादित वन पैदावारहरूको ओसारपसार र बिक्री वितरणमा सहजीकरण गरिनेछ ।
- ६.२ कृषि-वन अनुसन्धान, मूल्य श्रृङ्खला र कृषकको बजार पहुंचमा सरलीकरण गरिनेछ ।
- ६.२.१ कृषि-वन पैदावारको प्रारम्भिक र प्रशोधित वस्तुको मूल्य श्रृङ्खला अभिवृद्धिको अध्ययन एवं व्यावसायिक योजना तयार गर्न सहजीकरण गरिनेछ ।
- ६.२.२ तरकारी फलफूल लगायतका सहकारी, हाट बजार, कृषि-वन पैदावारको बजार पूर्वाधार स्थापना गरी कृषि-वन पैदावारको बिक्री वितरणको विकास र विस्तार गरिनेछ ।

६.२.३ प्राकृतिक वनहरूको कुल उत्पादकत्व बढाउन जडीबुटी र अन्य गैह्र काष्ठ वन पैदावार दिने प्रजाति रोपण गरी बहुतले (मल्टी टायर) वनको विकास गरिनेछ ।

६.३ कृषि-वनको उत्पादनमा आधारित उद्यम तथा बजार व्यवस्थाको प्रवर्द्धन गरिनेछ ।

६.३.१ कृषि-वन प्रणालीलाई उद्यमको रूपमा पहिचान गरी विकास र विस्तार गरिनेछ ।

६.३.२ स्थानीय कृषि-वनमा उत्पादित वस्तु प्रयोग गर्ने उद्योगहरू स्थापना र उत्पादित वस्तुको बजारीकरण गर्न प्राविधिक सहयोग लगायतका विषयहरूमा सहयोग तथा प्रोत्साहन गरिनेछ ।

६.३.३ कृषि-वनबाट उत्पादित कच्चा पदार्थहरूको बजार सूचना तथा जानकारीको लागि उपयुक्त विधि मार्फत सहजीकरण गरिनेछ ।

६.४ कृषि-वन क्षेत्रमा वित्तीय प्रोत्साहन प्रदान गरिनेछ ।

६.४.१ कृषि-वनको लागि ऋण र बिमा सहयोगको लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ । रुख धितो राखेर पनि ऋण लिन सकिने व्यवस्था गरिनेछ ।

६.४.२ प्राकृतिक प्रकोपको कारणले कृषि-वनमा क्षति पुगेको अवस्थामा सोको लागि लिएको ऋण र व्याजमा उचित राहत प्रदान गरिनेछ ।

६.४.३ कृषि-वनको प्रोत्साहनका लागि मलमा अनुदान, कम व्याजमा सहूलियत ऋण, बाली प्राप्त नभइन्जेलसम्म लिएको ऋणमा व्याज

मिनाहा र प्राकृतिक प्रकोपको समयमा ऋणको व्याजमा मिनाहा जस्ता विषयमा आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ ।

६.४.४ कृषि-वन मोडेलका लागि सिफारिस गरिएका प्रजातिहरूको गुणस्तरीय बिरुवा उत्पादन र वितरणको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

६.५ खाली, बाँझो, पर्ति तथा सीमान्तकृत जग्गाहरूमा कृषि-वन प्रणालीलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

६.५.१ कृषि-वन प्रणालीको लागि सम्भाव्य क्षेत्रहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण गरिनेछ ।

६.५.२ स्थान विशेष कृषि-वन मोडेलहरूको परिक्षण र सिफारिस गरिनेछ ।

६.५.३ कृषि-वन प्रणाली अनुरूप उपयुक्त प्रजातिहरूको छनौट, परिक्षण तथा सिफारिस गरिनेछ ।

६.५.४ कृषि-वन प्रणालीको दर्ता गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

६.५.५ कृषि-वन प्रणालीको व्यवस्थापन सूचना प्रणाली स्थापना गरिनेछ ।

६.५.६ कृषि-वन प्रणालीको प्रबर्द्धनको लागि रणनीतिक योजना, कार्यविधि र मापदण्ड बनाई लागु गरिनेछ ।

६.६ उपयुक्तताका आधारमा स्थान विशेष कृषि-वन मोडेलहरूको विकास र प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

- ६.६.१ तराई र समथर भू-भागमा अन्न, दलहन तथा तेलहन बालीमा आधारित, चुरे लगायत संवेदनशील भिरालो भू-क्षेत्रहरूमा रुखमा आधारित, मध्य पहाडी क्षेत्रमा फलफूलका रुख प्रजातिमा आधारित, उच्च पहाडी र उच्च हिमाली क्षेत्रमा जडिबुटीमा आधारित, ताल तलैया र पानीका श्रोतहरू भएको क्षेत्रमा मत्स्यपालनमा आधारित, खेती नहुने पहाडी क्षेत्रहरूमा पशुपालनमा आधारित कृषि-वन प्रणालीलाई जोड दिइनेछ।
- ६.६.२ बाँझो कृषियोग्य जमिनको लागि स्थान सुहाउंदो कम ज्यामी लाग्ने कृषि-वन प्रणालीहरूको ढाँचा विकास र विस्तार गरिनेछ।
- ६.६.३ नीजि र कबुलियती वनभित्र वनको हैसियतमा असर नपर्ने गरी चिया, कफी जस्ता बहुवर्षीय नगदे वाली तथा फलफूलका विरुवाहरू लगाउने व्यवस्था मिलाइनेछ।
- ६.६.४ नदी किनार कटान नियन्त्रण, भूक्षय नियन्त्रण र बाढी पहिरोको प्रकोप घटाउन सम्भावित कृषि-वनको पहिचान गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिनेछ।
- ६.६.५ मानव र वन्यजन्तुबीचको द्वन्द्व न्यूनीकरण गर्ने खालको कृषि-वन प्रणालीको ढाँचा विकास गरी आवश्यक क्षेत्रमा विस्तार गरिनेछ।
- ६.६.६ हैसियत बिप्रेको र खाली वन क्षेत्र भित्र फलफूलजन्य स्थानीय रुखका प्रजातिहरू लगाउने अभियान संचालन गरिनेछ।

६.७ कृषि-वन प्रणालीको अध्ययन, अनुसन्धान, प्रचार प्रसार र क्षमता विकासमा प्राथमिकता दिइनेछ।

६.७.१ अध्ययन, अनुसन्धान र प्रवर्तनलाई कृषि-वन कार्यक्रमको अभिन्न अंगको रूपमा विकास गरिनेछ।

६.७.२ कृषि-वन प्रणाली अबलम्बन गर्न चाहने व्यक्ति, कृषक, संघ, संस्था, समूह, सहकारीहरूलाई तालिम, प्रशिक्षण तथा प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराइनेछ।

६.७.३ कृषि-वन विषयमा उच्च शिक्षा हासिल गर्न चाहने कर्मचारी र प्राविधिकलाई आवश्यक सहयोग र सहुलियत प्रदान गरिनेछ।

६.७.४ कृषि-वन प्रणाली सम्बन्धि जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ।

६.८ राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय गरी तिनै तहमा कृषि-वन योजना, बजेट र कार्यक्रम संयोजन तथा अनुगमन मूल्यांकन गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ।

६.८.१ यस नीति अनुसार सरकारका तीनवटै तहमा कृषि-वन कार्यक्रम सञ्चालित हुनेछन्। प्रदेश र स्थानीय तहमा आवश्यक नीति, निर्देशिका बनाउन कृषि-वन अन्तर मन्त्रालय समन्वय समितिले आवश्यक समन्वय गर्नेछ।

६.८.२ यसको अनुगमन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट हुने व्यवस्था मिलाइनेछ।

७. संस्थागत संरचना

७.१ कृषि-वन नीति कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले केन्द्रमा कृषि-वन अन्तर मन्त्रालय समन्वय समिति (Agro forestry Inter-Ministerial Coordination Committee, AFIMCC) को व्यवस्था गर्नेछ ।

कृषि-वन अन्तर मन्त्रालय समन्वय समितिको गठन निम्नानुसार हुनेछः-

क) कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयका सचिव	संयोजक
ख) वन तथा वातावरण मन्त्रालयका सहसचिव (योजना)	सदस्य
ग) राष्ट्रिय योजना आयोगको कृषि-वन फोकल अधिकृत	सदस्य
घ) कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयको कृषि-वन फोकल अधिकृत	सदस्य
ङ) वन तथा वातावरण मन्त्रालयका कृषि-वन फोकल अधिकृत	सदस्य
च) नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद र सम्बन्धित विश्वविद्यालयका प्रतिनिधि (२ जना)	सदस्य
छ) किसान समूह, सहकारी सञ्जाल र वन उपभोक्ता समूहको महासंघका प्रतिनिधि (२ जना)	सदस्य
ज) कृषि-वन नीति निर्माण एवं कार्यान्वयन गर्ने मन्त्रालयहरूसँग सहकार्य गरेको संस्था	सदस्य

यस नीतिको भावना र मर्म अनुकुल हुने गरी प्रदेश र स्थानीय तहहरूले स्थानीय आवश्यकताका आधारमा आवश्यक संस्थागत व्यवस्था गरी यस नीतिको कार्यान्वयन गर्नेछन् ।

७.२ समितिको काम कर्तव्य देहाय बमोजिम हुनेछन् :-

७.२.१ कृषि-वनको अनुसन्धान, विकास, प्रचार प्रसार, क्षमता अभिवृद्धि, आर्थिक र प्रशासनिक सवालमा जवाफदेहिता कायम गर्ने र स्थानीय, प्रदेश तह र नेपाल सरकार एवं अन्य सरोकारवालाहरूलाई समन्वय, सहकार्य एवं सहभागिता गर्ने मञ्च प्रदान गर्ने ।

७.२.२ राष्ट्रिय कृषि-वन नीति कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मुल्याङ्कनको नेतृत्वदायी भूमिका कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयले निवार्ह गर्ने तथा समितिले यस नीति कार्यान्वयन गर्न कार्यक्रम प्राथमिकीकरणको लागि समस्या पहिचान, रणनीति निर्माण, समन्वय, क्षमता अभिवृद्धि, आर्थिक स्रोत पहिचान एवं परिचालन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र व्यवस्थापकीय सहयोग प्रदान गर्ने ।

७.२.३ यस नीतिसंग सम्बन्धित कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय र वन तथा वातावरण मन्त्रालयहरूमा कृषि-वन अन्तर मन्त्रालय समन्वय समितिसंग समन्वय एवं कृषि-वन नीति कार्यक्रम कार्यान्वयन भूमिकाको लागि एक कृषि-वनको फोकल अधिकृत रहने ।

७.२.४ नीति कार्यान्वयन गर्दा हैसियत बिग्निएको वन क्षेत्र, कृषि-वन क्षेत्र र बांझो अर्ध बांझो कृषियोग्य जमिनमा संगठित युवा, महिला

कृषक, थोरै जमिन भएका कृषक र दलित कृषकहरूको आवश्यकतालाई पनि ध्यानमा राखी उपयुक्त अनुदानको व्यवस्था मिलाउने ।

७.२.५ कृषि-वन नीति कार्यान्वयनका कृषाकलापहरूको अनुगमन तथा मूल्यांकन कृषि-वन अन्तर मन्त्रालय समन्वय समितिले नियमित रूपमा गर्नेछ । साथै संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीनै तहबाट समेत कृषि-वन सम्बन्धी कृषाकलाप र उपलब्धिको अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने संयन्त्रको विकास गरिनेछ ।

८. आर्थिक दायित्व

८.१ कृषि-वन कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबाट वार्षिक रूपमा आवश्यक बजेट तथा कार्यक्रम व्यवस्था गरिनेछ ।

८.२ राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीयस्तरमा कृषि-वन कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखी बजेट कार्यक्रमको कार्यान्वयन गरिनेछ ।

८.३ कृषि-वन अन्तर मन्त्रालय समन्वय समितिले राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय साझेदार संघसंस्थाहरूसंग सहकार्य गरी यो नीति कार्यान्वयनको लागि स्रोत जुटाउन अर्थ मन्त्रालयसंगको समन्वयमा आवश्यक सहजीकरण गर्न सक्नेछ ।

९. कानुनी व्यवस्था

९.१ कृषि-वन नीति कार्यान्वयन पश्चात यससंग सम्बन्धित अन्य नीति, नियमावली, निर्देशिका र रणनीतिहरू यसै नीति अनुरूप परिमार्जित गरिनेछन् ।

९.२ यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि आवश्यकता अनुसार ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि र मापदण्डहरूको व्यवस्था गरिनेछ ।

१०. नीतिको पुनरावलोकन

१०.१ समन्वय समितिले हरेक वर्ष कृषि-वन नीतिको समिक्षा गरी प्रतिवेदन पेश गर्नेछ ।

१०.२ समन्वय समितिको प्रतिवेदन समेतको आधारमा नेपाल सरकारले प्रत्येक पाँच वर्षमा नीतिको पुनरावलोकन गर्नेछ ।